

CUPRINS

Introducere (Andrei Eșanu)	4
ISTORIE	
Cuprinzătoare de științi lămurite de la nașterea Preafericitului Părintelui nostru ieroshimonahului și starețului Paisie Velicicovschie și până la vârsta sa de 25 de ani	9
ISTORIE	
pentru începutul vieții de obște, așezată de Preafericitul Părintele nostru Ieromonahul și starețul Paisie Velicicovschie, încă la început, din Sf(â)ntul Munte Athon, și pre urmă în Moldaviia	53
ISTORIE	
cuprinzătoare de mai multe corespundețe ale Preafericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicikovskie cu deosebite feațe D(u)hovnicești și politicești pentru predaniia ale Sf(i)nților Apostoli și ale Sf(i)nților Părinți și altele	273
Anexe	793
Indice de nume	949
Indice geografic	955

INTRODUCERE

În evoluția sa, istoriografia românească a excelat în sec. al XVII-lea și primele decenii ale sec. al XVIII-lea prin marele pânze cronicărești moldave ale lui Grigore Ureche, Miron și Nicolae Contin, Axinte Uricariul, Ion Neculce și mai ales prin opera istorică a lui Dimitrie Cantemir. Principalele tratate științifice ale acestuia din urmă au fost elaborate în străinătate și au fost receptate treptat în cultura românească cu mare dificultate, încât nu au putut influența cu excepția *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor*, care ajungând în Transilvania încă prin 1730 i-a trezit spre activitate cărturărească pe marii reprezentanți ai școlii ardelenne, care au întocmit deasemenea lucrări cu conținut istoric, de factură tradițională cronicărească. Drept urmare, în Moldova și Țara Românească faptele înaintașilor și contemporanilor au continuat să fie înșiruite pe hârtie în forma tradițională de letopisețe și pe parcursul sec. al XVIII-lea. Aceste scrieri cronicărești au fost apreciate drept inferioare sub aspect informativ în comparație cu cele din epoca anterioară.

Gândirea istoriografică din Moldova din cauza marilor dificultăți prin care trecea țara (stăpânire străină, războaie, calamități însoțite de sărăcie și bejenie) își croia cu greu calea spre modelele științifice europene la temelia cărora erau puse tot mai frecvent tezaurul de documente și informații, toate acestea trecute prin filtrul gândirii analitice și critice. Abia pe la hotarul sec. XVIII-XIX în Principatul Moldovei și în Basarabia după 1812, apar primii autori care încearcă să întocmească primele „istorii” de tip modern în conformitate cu noile tendințe ale școlilor istoriografice occidentale și rusești prin receptarea de opere originale și traduceri (N. Karpinișan, Tadeu și Alexandru Hâjdeu, ș.a.).

Această nouă orientare a cărturarilor moldoveni în elaborarea unor tratate de istorie s-a lărgit cu mult, mai ales datorită întoarcerii de la studii din universitățile străine a mai multor tineri (Gheorghe Asachi, Mihail Kogălniceanu, Bogdan Petriceicu-Hașdeu, ș.a.). În prima jumătate a sec. al XIX-lea încep să fie aduse și tipărite acasă unele dintre operele fundamentale ale lui Dimitrie Cantemir, apoi și ale lui Antioh Cantemir, cum ar fi *Descrierea Moldovei* (Mănăstirea Neamț, 1825) și *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor* (Iași, 1835-1836), precum și *Satirele* traduse și tipărite la Iași în 1844 de Constantin Negruzzi și Alexandru Donici. Deosebit de prodigioasă s-a dovedit a fi în valorificarea moștenirii istoriografice moldave din sec. XVII-XVIII prin efortul lui Mihail Kogălniceanu, care pe lângă editarea de cronici la Iași și București a întocmit o serie de substanțiale lucrări istorice, efort care a fost continuat într-un fel sau altul de Bogdan Petriceicu Hașdeu, încât către ultimele decenii ale sec. al XIX-lea, de astă dată în cadrul Regatului României, s-a cristalizat prin contribuția altei generații de cărturari români (A.D. Xenopol, Constantin Erbicănu, Ioan Bogdan, ș.a.) a unei școli istoriografice moderne racordate la tendințele gândirii istoriografice europene. Indiscutabil, un rol important în consolidarea noii școli istoriografice românești l-au jucat universitățile din Iași și București, precum și Academia Română, instituții fondate în anii '60 ai sec. al XIX-lea.

În paralel, din anumite cauze, dar mai ales în virtutea vechilor tradiții cărturărești în plină epocă modernă se manifestă și unii mănăstiri de condei, în mare parte autodidacți, care întocmesc lucrări istorice după vechile matrice din epocile anterioare. Una dintre aceste figuri a fost monahul de la Mănăstirea Neamț, apoi duhovnic și stareț la Mănăstirea Noul Neamț din Basarabia - **Andronic Popovici** (1820-1893). Biografia acestuia, considerat discipol al celebrului stareț de la Mănăstirea Neamț, Paisie Velicikovski (1722-1794) s-a bucurat de atenția mai multor cercetători contemporani care i-au dedicat lucrări aparte¹.

Andronic (după numele de mirean Andrei) s-a născut la 1820 în familia preotului Nicolae Nanu din s. Lunganii, jud Iași. Și-a făcut studiile elementare în casa părintească, un rol important revenindu-i mamei sale, Maria Badenski², de origine basarabeană³. A rămas de timpuriu orfan și în 1831 este adus de rude la mănăstirea Neamț, unde viețuia bunicul său dinspre mamă, schimonahul Daniil. Aici a urmat diferite „ascultări”, iar în timpul liber citea învățăturile sfinților părinți și își scotea copii de pe diferite cărți, documente și scrisori. S-a călugărit la 19 ani, urmând în continuare și celelalte trepte monahale. De la Neamț a fost trimis în două rânduri la mănăstirea Secu ca ierodiacon (1841-1842), apoi paraclisier (1848-1852), unde, între altele, a pus în ordine biblioteca, completând-o cu multe cărți românești și grecești⁴.

Din perioada șederii la Secu datează primele manuscrise ale lui Andronic. În baza mai multor cărți a alcătuit 3 antologii de *Psaltichie* (1841 și 2 în 1849), anexând în una dintre ultimele și *Acatistul Sfintei Parascheva*. În anul 1851 a copiat 2 manuscrise cu *Însemnările de călătorie ale ieromonahului Chiriac de la Secu la Sfântul Munte și la Ierusalim în 1840* și alte *Însemnări de călătorie în Rusia în 1850* ale aceluiași monah, cu adaosuri din istoria bisericească. Tot la Secu Andronic alcătuiește 2 din cele 4 volume ale lucrării *Istoriile bisericești și politicești de la Nașterea Domnului Iisus Hristos până în anul 1858 (Cronograf)*, vol. II (1850), vol. III (1851). Primul și ultimul volum au fost scrise la mănăstirea Neamț în 1853 (I) și 1858 (IV), probabil, în lipsa surselor documentare la mănăstirea Secu. După opinia Valentinei Pelin această din urmă lucrare, în bună parte compilativă, reprezintă

¹ Pelin Valentina, *Un disciple de Paisie: L'Historiographie Andronic*, în *Revue des études sud-est européennes*, Bucarest, tom. XLVI (nr. 1-4), 2008, p. 57-72. Negrei Ion, Danilov Maria, *Mănăstirea Noul Neamț*, în *Mănăstiri și Schituri din Republica Moldova*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p.474. Dorimedont Bădărău, pr., Gumenăi Ion, Studiul introductiv. *Andronic Popovici – ultimul cronicar al secolului al XIX-lea: viața, personalitatea și opera istorică*, în *Andronic Popovici, arhimandrit, Istoria Sfințelor Mănăstiri Neamț și Secu*. Editor Ion Gumenăi, Chișinău, vol. 1, 2016, p.7-70; vol. 2, 2019, p. 7-27. Ieromonahul Andronic. *Călătoria la Muntele Athos (1858-1859)*. Editor Petronel Zahariuc, Iași, 2015, p. 7-44.

² Nestor Vornicescu, *Un manuscris necunoscut al duhovnicului Andronic: Istoria mănăstirii Secu*, în *MMS*, L (1974), nr. 3-4, p. 180-196.

³ Negrei Ion, Danilov Maria, *Mănăstirea Noul Neamț*, în *Mănăstiri și Schituri din Republica Moldova*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 471.

⁴ Pelin Valentina, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. În seria „Biblioteca Paisiană. Studii, nr. 1”, Iași, Doxologia, 2017, p. 286.

un preambul al predilecțiilor lui Andronic pentru istoria bisericii creștine în genere și a Bisericii Române în special, cu aprofundare în istoria mănăstirilor de care a fost legat sufletește⁵.

Un rol decisiv în formarea viitorului „scriitor de istorii” revine activității sale la mănăstirea Neamț, timp în care a avut mai multe îndatoriri: duhovnic, responsabil de bibliotecă, paraeclisiarh mare și ajutor de egumen. Fără studii în vreo școală laică sau duhovnicească, fapt regretat de el toată viața, a căutat să facă față sarcinilor puse în seama sa, completându-și cunoștințele necesare din cercetarea bibliotecii și arhivei de la Neamț. De pe multe manuscrise și documente a luat notițe, pe care le-a utilizat în scrierile sale de mai târziu, fiind la curent și cu aparițiile editoriale din Țările Române. Deși a fost autodidact, Andronic Popovici trebuie trecut printre primii cercetători moderni ai tezaurului de cărți și documente de la Neamț, lăsând în urma sa importante materiale despre starea bibliotecii înainte de incendiul din 1862, stare de lucruri (inclusiv cărțile și manuscrisele) trecute în *Condica averilor bisericesti și iconomicești a sfintelor monastiri Neamțul și Secu*, alcătuită de Andronic în 1843, când a devenit responsabil de bibliotecă, precum și în *Catagrafia pentru toate odoarele bisericii mari și a celorlalte biserici din sfânta monastire Neamțului*, alcătuită în două redacții din 1856 și 1857⁶.

Tot în 1857, deși urma să fie trimis ca vechil al moșilor nemțene de peste Prut, îmbolnăvindu-se, în locul său a fost trimis ieromonahul Teofan Cristea, unul din viitorii întemeietori ai mănăstirii Noul Neamț din Basarabia. Andronic a rămas în continuare la Neamț până la sfârșitul lunii septembrie a anului 1861, fiind martorul unor tensionate și dramatice evenimente, prin care a trecut acest vechi așezământ monahal o dată cu secularizarea averilor mănăstirești.

Reformele ce se impuneau în Biserică după întemeierea în 1859 a Statului Român modern, au avut, după cum s-a constatat, un caracter prea dur, afectând grav mănăstirile și trezind nemulțumiri în tagma monahicească. Printre adepții conservatori ai rânduielilor monahale vechi, respectate la Neamț din timpul starețului Paisie, s-a situat și Andronic, care, după exilarea starețului de atunci - Gherasim și a altor călugări din soborul mănăstirii, se simțea suspectat de autorități. În aceste împrejurări, cu toate că fusese numit egumen la Secu, dar de frica exilului lasă cu mult regret mănăstirea și la 1 octombrie 1861 trece clandestin Prutul cu două valize de cărți, venind în Basarabia cu speranța de a întemeia, împreună cu ieromonahul Teofan Cristea, o nouă mănăstire pe moșiile nemțene neseccularizate⁷. Acest lăcaș numită ulterior „Noul Neamț” a fost întemeiat în 1864. Aici Andronic Popovici și-a desfășurat activitatea ca duhovnic și bibliotecar, apoi din 1885 până la sfârșitul vieții în calitate de stareț al mănăstirii de pe malul Nistrului (s. Chițcani)⁸.

⁵ *Ibidem*, p.286-287.

⁶ *Ibidem*, p. 287-288.

⁷ Pelin Valentina, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. În seria „Biblioteca Paisiană. Studii, nr. 1”, Iași, Doxologia, 2017, p.288-289.

⁸ Andronic Popovici, arhimandrit, *Istoria Sfintelor Mănăstiri Neamț și Secu*. Editor Ion Gume-năi, Chișinău, 2016, vol. 1, p. 57-68.

În paralel, cu toate aceste activități, mai ales la Mănăstirea Neamț Andronic a copiat multe din vechile documente nemțene, precum și scrisori și lucrări ale lui Paisie Velicikovski, care ulterior i-au fost de mare folos în alcătuirea principalei sale lucrări *Istoria mănăstirilor Neamțul și Secul*. O primă variantă a acestei lucrări poartă titlul *Istoria sfintelor monastiri Neamțul și Secul, adunată în scurt în anul 1857, martie în 20 zile*, tipărită la Mănăstirea Neamț, pe 9 file. Această modestă broșură va avea mai departe o fructuoasă continuare, căci istoria celor două mănăstiri Neamț și Secu au rămas pentru mulți ani înainte principala preocupare cărturărească a lui Andronic Popovici. În același an el elaborează a doua redacție a acestei istorii îmbogățind-o cu mult priluând informații din *Istorie pentru sfânta monastire a Neamțului* (de la începuturi până în 1779) și *Istorie pentru sfânta monastire a Secului* (din 1560 până în 1775), evenimentele ulterioare acestor date fiind prezentate prin stareții ce au condus ambele mănăstiri de la 1779 până în 1857.

O atenție deosebită este acordată *Vieții stareșului Paisie*⁹. Andronic revine la această istorie după stabilirea în Basarabia și fondarea Mănăstirii Noul Neamț. Lăsând la Neamț cele două variante întocmite în 1857 ale Istoriei sale, el s-a străduit să reconstituie textul și a alcătuit între 1862 și 1864 o a treia variantă a *Istoriei mănăstirilor Neamțul și Secul*, cu o expunere mai largă a evenimentelor de astă dată în șase cărți, acestea fiind donate în 1877 de către Andronic mănăstirii Neamț, când nu mai avea nevoie de ele, deoarece atunci se afla într-o etapă avansată la scrierea ultimei variante a aceleiași lucrări, a patra¹⁰ completată substanțial cu informații și numeroase documente citate integral însoțite de comentarii, încât ultima variantă a depășit în manuscris două mii de file, divizate cronologic în 10 volume. Fiind preluată în anii '60 ai sec. al XX-lea de la Mănăstirea Noul Neamț lucrarea, în ultima ei variantă, se păstrează astăzi la Arhiva Națională a Republicii Moldova în fondul 2119 „Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț”¹¹. Cele zece cărți ale lucrării cuprind:

Cartea întâi cuprinde *Istoria mănăstirii Neamț din începuturi până în anul 1779* și a fost scrisă în 1863, având anexată la început *Prefața* din 1887; se păstrează în 2 exemplare, ambele scrise de mâna lui Andronic

Cartea a doua (1874) - *Istoria mănăstirii Secul din 1560 până în 1775*.

Cartea a treia (1872) - *Viața stareșului Paisie până la vârsta de 25 de ani*.

Cartea a patra (1874) - *Începutul vieții de obște așezată de stareșul Paisie la Sfântul Munte și pe urmă în Moldova, până în 1794; scrieri și corespondență*.

Cartea a cincea (1879-1880) - *Cuvinte mângâietoare, scrisori, răspunsuri și alcătuirii ale stareșului Paisie*.

⁹ Pelin Valentina, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. În seria „Biblioteca Paisiană. Studii, nr. 1”, Iași, Doxologia, 2017, p. 289-291.

¹⁰ *Ibidem*, 297.

¹¹ *Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкэтуитор Валентина Овчиникова-Пелин, Кишинэу, Штиинца, 1989, п.*

Cartea a șasea (1875) - *Pentru toți stareții mănăstirilor Neamțul și Secul de la 1794 până la 1855.*

Cartea a șaptea (1876) - *Pentru stareții mănăstirilor Neamțul și Secul din 1855 până în 1867.*

Cartea a opta (3 exemplare, 2 din 1877 și 1 din 1882) - *Semnele a tot hotarul împrejurul mănăstirilor Neamțul și Secul; catagrafia odoarelor și a actelor cancelariei; lista a 1041 călugări în 1859.*

Cartea a noua (2 exemplare, 1886, 1887) - *Tipic și predanii; ceremoniile sărbătorilor la mănăstirea Neamț.*

Cartea a zecea (1881) - *Istorie pentru toate schiturile mănăstirilor Neamțul și Secul*¹².

Deși Andronic Popovici a finalizat întreaga lucrare în 1887, a revenit cu precizări și redactări până în 1889. Spre deosebire de variantele anterioare, ultimul text se impune nu numai prin volumul imens de informații documentare referitoare la activitatea de o jumătate de mileniu a mănăstirii Neamț, precum și a mănăstirii Secu timp de trei secole, împreună cu toate schiturile lor, dar și printr-o vastă categorie de materiale suplimentare. Acestea constituie, după cum se poate observa, o jumătate din cuprinsul lucrării. Astfel, volumele 3-5 sunt consacrate în întregime vieții și activității starețului Paisie Velicikovski, în care Andronic adună cel mai mare compendiu de lucrări și documente despre el¹³. La un moment dat s-a pus la îndoială originalitatea și chiar paternitatea lucrării sale *Istoria Mănăstirilor Neamț și Secu*, dar prin străduința Valentinei Pelin s-a făcut claritate deplină în această priverință, încât autor al acestei scrieri istoriografice fundamentale a fost atribuită exclusiv lui Andronic Popovici¹⁴.

Cu începere din 2016 prin străduința lui Ion Gumenâi, doctor habilitat în istorie și a monahului Dorimedont (Bădărău) de la Mănăstirea Zăbriceni au apărut până în 2021, prin realizarea unor proiecte primele 5 cărți¹⁵ ale acestei opere istoriografice, dintre care primele 4 sunt însoțite de importante studii introductive elaborate de monahului Dorimedont.

Volumul de față cuprinde cărțile 3,4 și 5, din cele zece întocmite de Andronic Popovici, care luate împreună cuprind viața și activitatea cărturarțească a starețului Paisie de la Neamț, canonizat de Biserica Rusă în 1988 și de Biserica Ortodoxă Română în 1992 și prin care este evocată figura celebrului stareț cu ocazia împlinirii a 300 de ani de la naștere.

Andrei Eșanu, academician, doctor habilitat în istorie

¹² Pelin Valentina, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. În seria „Biblioteca Paisiană. Studii, nr. 1”, Iași, Doxologia, 2017, p. 298.

¹³ *Ibidem*, 299.

¹⁴ *Ibidem*, p.284-303. Pelin Valentina, *Autorul Istoriei mănăstirilor Neamț și Secu în apărarea propriei sale lucrări*, în *evista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2014, nr. 3, p. 17-32.

¹⁵ *Andronic Popovici, arhimandrit, Istoria Sfințelor Mănăstiri Neamț și Secu*. Editor Ion Gumenâi, Chișinău, vol. 1 (2016, 344 p.); vol. 2 (2020, 212 p.); vol. 3-4 (2020, 320 p.); vol. 5 (2021, 644 p.).